

Список використаних джерел

1. Архів Міністерства освіти УРСР (далі – АМО УРСР), ф. 166, оп. 15, спр. 6869, 67 арк. 2. Бондар А. Д. З історії розвитку народної освіти на Україні за роки Радянської влади / А. Д. Бондар // Український історичний журнал. – 1967. – № 11. – С. 23–33. 3. Вечірня середня школа. – 1967. – № 4. – С. 4. 4. Газова В. И. Производительность труда стала выше / В. И. Газова // Вечірня середня школа. – 1967. – № 3. – С. 20. 5. АМО УРСР, ф. 166, оп. 15, спр. 6352, арк. 1–49. 6. АМО УРСР, ф. 166, оп. 15, спр. 6867, арк. 141. 7. АМО УРСР, ф. 166, оп. 15, спр. 5282, арк. 1–35. 8. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 73, спр. 736, арк. 130–175. 9. Коммановський Б. М. Навчальні комбінати – нова форма освіти дорослих / Б. М. Коммановський // Радянська школа. – 1964. – № 2. – С. 97–99. 10. Орловський Ю. П. Совмещение труда с обучением / Ю. П. Орловский. – Барнаул: Алт. кн. изд-во, 1987. – 88 с. 11. Орловський Ю. П. Труд молодёжи в СССР. Правовое исследование / Ю. П. Орловский. – М., 1974. – 256 с. 12. Постановление Совета Министров СССР от 5 ноября 1959 г. "Об установлении сокращенного рабочего дня или сокращенной рабочей недели для лиц, успешно обучающихся без отрыва от производства в школах рабочей и сельской молодежи – вечерних и заочных средних общеобразовательных школах" // Народное образование в СССР (1917–1973) Сборник документов / [Состав. А. А. Абаумов, Н. П. Кудин]. – М., 1974. – С. 397–398. 13. Радянська школа. – 1960. – № 7. – С. 39. 14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 3, спр. 953, 67 арк. 15. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 73, спр. 748, 286 арк. 16. Шпортенко А. М. Становление вечерних школ на Украине / А. М. Шпортенко // Вечерняя средняя школа. – 1968. – № 1. – С. 36–39.

Олег Компаниенко**ФОРМЫ МОТИВАЦИИ РАБОТАЮЩЕЙ МОЛОДЕЖИ ДЛЯ ПОЛУЧЕНИЯ
СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

В статье делается попытка исследовать основные формы поощрения работающей молодежи к обучению без отрыва от производства, со стороны различных руководящих структур советского государства: правительства, местных органов власти, профсоюзов, партийно-комсомольских организаций.

Ключевые слова: школы рабочей молодежи, моральное поощрение, обучение без отрыва от производства, льготы связанные с обучением, мотивация.

Oleh Kompaniienko**FORMS OF MOTIVATING YOUNG WORKERS TO GET SECONDARY EDUCATION.**

The author makes an attempt to examine the main forms of promotion of young workers getting education by government, local authorities, trade unions, party and Komsomol organizations. Encouraging studies was carried out in different ways: the best students of evening (shift) schools were awarded with valuable gifts on behalf of party organizations, management companies, the management of kolkhozes, administrations of schools. The leaders of the country tried to encourage working youth to study in every possible way. The students of the evening schools could use some legal privileges. Enterprises and kolkhozes of the Ukrainian SSR provided benefits and advantages for those workers who successfully combined work with study.

Key words: school for working youth, moral encouragement, training on the job, benefits associated with studiing, motivation .

УДК 94 (477) "1950 / 1980": 338.432**Олег Поляков****ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ХІМІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ:
ПРОРАХУНКИ ТА НЕДОЛІКИ В ЗАСТОСУВАННІ МІНЕРАЛЬНИХ ДОБРИВ
(1950–1980-І РР.)**

Стаття присвячена аналізу прорахунків та недоліків, які стали невід'ємною частиною процесу використання мінеральних добрив під час хімізації сільського господарства України у 1950–1980-х рр. Висвітлені чинники об'єктивного та суб'єктивного характеру викликали дисбаланс раціональної роботи із мінеральними добривами. Автор приходить до висновку, що допущені прорахунки і недоліки впливали на кінцевий аграрний та економічний ефект від мінерального удобрення і були породженням радянських методів ведення господарства.

Ключові слова: мінеральні добрива, хімізація, колгоспи, аграрні культури, сільське господарство.

Хімізація сільського господарства, яка розпочалася в українському аграрному секторі в середині 1950-х рр., являла собою важливу складову політики "великої хімії". Практична її реалізація полягала у підвищенні ефективності функціонування різних сільськогосподарських секторів шляхом активного та багатовекторного використання продуктів хімічної промисловості, у виборі яких одне із найбільш чільних місць відводилося мінеральним добривам. Історичний досвід застосування мінеральних добрив свідчить про те, що на практиці цей процес не був позбавлений низки недоліків і прорахунків, які безсумнівно впливали на кінцеву результативність, більше того, наслідки хімізації, які проводилися у радянський період, безпосередньо пов'язані з сучасним становищем українського аграрного сектору.

Неоднозначний процес використання мінеральних добрив у його історичній ретроспективі, відображений на сторінках наукових видань досить неповно. Окремі фрагменти розглядуваної тематики потрапляли до поля зору радянських теоретиків агрохімічної науки О. Вишинського, П. Дмитренка, І. Колоші [1], М. Ковальова [2], А. Соколова [3].

У сучасній історіографії найбільш детально у вивченні означеної проблематики займаються О. Скрипник [4; 5, с. 41–44; 6, с. 312–315], яка у своїх дослідженнях "великої хімії" в УРСР зосередилася також на проблемі ефективності застосування мінеральних добрив. Серед сучасних українських істориків до наукового з'ясування визначеного питання фрагментарно долучалися В. Литвин [7] та Г. Сургай [8]. Позитивні результати використання мінеральних речовин у сільському господарстві України досліджуваного періоду висвітлені у публікації автора цієї статті [9, р. 27–30].

Для повного історичного вивчення особливостей мінерального удобрення ґрунтів під час хімізації українського аграрного сектору, необхідно з'ясувати й недоліки та прорахунки, які були допущені під час цього процесу.

Передусім слід відзначити, що різноманіття негараздів, якими супроводжувалося удобрення ґрунтів радянської України 1950–1980-х рр., було досить значним і репрезентативним. Наприклад, однією із поширених проблем було те, що мінеральні речовини, які призначалися суто для конкретних видів сільськогосподарських культур, насправді інколи використовували не за цільовим призначенням. Так, станом на 1960 р. у низці колгоспів Київщини мінеральні добрива, якими мав удобрюватися цукровий буряк, застосовували для підвищення врожайності інших культур, наслідком чого відбулося падіння темпів виробництва цукрового буряку [10, арк. 85]. Випадки порушення принципів удобрення, передбачених системою сівозмін, прийнятою у тому чи іншому господарстві, відзначалися також у 1950-х рр. на Одещині [11, арк. 20], при чому особливо це стосувалося внесення до ґрунтів гранульованих мінеральних добрив [12, арк. 41]. Далеко не усі господарства були забезпечені ґрунтовими і агрохімічними картами, отже колгоспники не мали змоги зорієнтуватися у виборі тих чи інших видів добрив для конкретних полів. У колгоспах і радгоспах Сумщини наприкінці 1970-х рр. зафіксовано немало випадків, коли мінеральні добрива вносилися на поля з грубими порушеннями чітко встановлених норм, способів і термінів [13, арк. 16]. Однією із суттєвих причин такого стану справ була недостатня кількість техніки, необхідної для внесення удобрювальних речовин на колгоспні поля. До того ж нерідко наявні в українських господарствах технічні засоби та автомашини за своїми конструктивними показниками були застарілими і повністю або ж частково не відповідали вимогам сільськогосподарського виробництва [14, арк. 2].

В окремих господарствах, як-от у колгоспах Баришівського та Бориспільського районів Київської області у середині 1960-х рр., спостерігався помітний дисбаланс в розподілі мінеральних добрив: до деяких колгоспів та радгоспів їх надходило менше, а до деяких – більше, ніж це передбачалося планом [15, арк. 13, 19–20]. Інколи траплялися випадки невчасного надсилання мінеральних добрив із заводів-виробників до колгоспів [16, арк. 3]. Внаслідок цього в господарствах порушувалися графіки обробки ґрунтів, затримувалося проведення сільськогосподарських робіт. Саме так сталося у 1962 р. в ряді колгоспів Сквирського району Київської області, де через нестачу мінеральних добрив затрималася оранка глибокого зябу [17, арк. 32].

Окремі недоліки у роботі з мінеральними добривами мали виражений суб'єктивний характер і пов'язувалися із неналежним ставленням аграріїв до організації процесу роботи з цими хімічними речовинами. Так, частина мінеральних добрив втрачалася при транспортуванні і зберіганні [18, арк. 40], в ряді господарств республіки добрива вивозилися на поля із суттєвим запізненням [19, арк. 224] або, навіть за умови їх своєчасної наявності, просто не вносилися до ґрунтів при вирощуванні окремих сільськогосподарських культур [20, арк. 29].

Зокрема, у березні 1960 р. Ковельське відділення Львівської залізниці повідомляло про те, що попри неодноразові звернення та вимоги колгоспи Володимирецького і Зарічанського районів Рівненської області систематично не вивозили добрива, у результаті чого за півроку на станціях "Антонівка" та "Рафалівка" накопичилося до 600 т мінеральних добрив, які не лише псувалися, але й загрожували безпеці руху потягів, обмежували згадані станції у використанні можливостей для

навантажувальних і розвантажувальних робіт, негативно впливали на безпеку роботи працівників залізниці [21, арк. 110]. Аналогічна ситуація в середині 1950-х рр. була характерною для Вінницької та Черкаської областей, де мінеральні добрива, вивантажені просто неба на залізничних станціях, втрачали свою цінність і створювали відповідні незручності [20, арк. 39].

У одному із квітневих протоколів зібрання виконкому Київської облради за 1966 р. йшлося про те, що завезені транзитом мінеральні добрива для радгоспів "Бобринський", "Колос", "Майданівський" тривалий час лежали на залізничних станціях під відкритим небом [22, арк. 277]. Водночас на місцевих складах "Сільгосптехніки" залишалися невивезеними близько 10 тис. т мінеральних добрив [23, арк. 99]: Зокрема, у Білоцерківському районі – 1677 т, Фастівському – 1266 т, Васильківському – 1195 т, Кагарлицькому – 825 т, Чорнобильському – 810 т [22, арк. 277]. Схожа ситуація спостерігалася й на Одещині. Через відсутність достатньої кількості транспортувальної техніки і робочої сили вивезення мінеральних добрив зі складів "Сільгосптехніки" колгоспи здійснювали нерегулярно [24, арк. 92]. Для вирішення подібних проблем місцевими обкомами ініціювалися місячники із вивезення добрив на поля, у господарствах створювалися постійні бригади і ланки із цілорічного вивезення мінеральних добрив [25, арк. 73]. Загалом же про масштаби проблем із транспортуванням і своєчасним вивезенням мінеральних добрив промовисто говорить той факт, що до їх вирішення долучалися не лише пересічні аграрії, але й чиновники рівня Міністерства сільського господарства УРСР [16, арк. 3; 26, арк. 19].

Низка проблем існувала й у сфері зберігання мінеральних добрив. Приміщення, у яких вони знаходилися перед безпосереднім внесенням на поля, мали будівельні дефекти, без дотримання технологій, роками не ремонтувалися, внаслідок чого мінеральні добрива псувалися під дією вологи, атмосферних опадів [24, арк. 92]. У 1970 р. в радгоспі "Прикордонник" на Одещині 250 т сульфату амонію, були накріті лише солом'яною, зберігалися під відкритим небом, а суперфосфат змішували із органічним добривом (мочевиною) [27, арк. 53]. Схожа ситуація у сфері зберігання мінеральних добрив спостерігалася й в інших колгоспах Одеської області [11, арк. 20], а також у низці господарств Черкащини і Вінниччини [20, арк. 39]. Наприкінці 1970-х рр. на Сумщині програма будівництва складських будівель для зберігання мінеральних добрив фактично не виконувалася, внаслідок чого значна кількість добрив знаходилася у непристосованих приміщеннях, а тому псувалася і ставала непридатною для застосування [13, арк. 14].

У 1974 р. через безвідповідальне ставлення посадових осіб до належного зберігання хімічних речовин у господарствах Київщини загалом зіпсувалося більше, ніж 600 тис. т мінеральних добрив [28, арк. 72]. Станом на листопад 1970 р. лише в Березівському районі Одеської області внаслідок неякісного зберігання повністю зіпсувалися 30 т мінеральних добрив, у тому числі цінних азотних: нітрофосу – 12 т і шлакофосфату – 18 т [24, арк. 92].

Існували також випадки, коли зі спеціалізованих складів і баз для зберігання мінеральних добрив, колгоспам і радгоспам відпускалися мінеральні добрива, які вже були зіпсовані. Причина таких прорахунків нерідко крилася у неналежному контролі за станом хімічних речовин. Так, у 1958 р. з 24 спеціалізованих баз і складів лабораторну перевірку мінеральних добрив проводили лише 3 [29, арк. 8–9]. Окремі склади, особливо ті, що знаходилися при залізничних станціях, елементарно були необладнані вагами, внаслідок чого здійснювали відпуск мінеральних добрив просто "на око". На деяких складах і базах мінеральні добрива відпускалися колгоспам "в кредит", що не могло не створювати додатковий дисбаланс у розподілі хімічних речовин між колгоспами й радгоспами [20, арк. 3].

Серед причин суб'єктивного характеру, які в кінцевому результаті впливали на загальну ефективність роботи із мінеральними добривами, слід також відзначити неналежний контроль за транспортуванням, зберіганням і застосуванням хімічних речовин з боку державних, партійних і господарських керівників різних рівнів – починаючи від колгоспних і закінчуючи республіканськими [30, арк. 134].

При цьому необхідно мати на увазі те, що, незважаючи на усі прорахунки в роботі з мінеральними добривами, такий стан справ хоч і був доволі розповсюдженим, але все ж не набув всеохоплюючого характеру. У 1950–1980-х рр. в Україні існували господарства, у яких приділяли гідну увагу належному збереженню, транспортуванню і використанню мінеральних добрив: своєчасно і технічно вивірено зводилися приміщення для хімічних речовин, не допускалася тривала затримка мінеральних добрив на залізничних станціях і базах "Сільгосптехніки" тощо [31, арк. 4].

Отже, незважаючи на високий потенціал можливої користі, яка могла бути досягнута українськими аграріями за умови раціонально організованого та відповідального використання мінеральних добрив, реалії 1950–1980-х рр. свідчили про очевидні прорахунки у роботі із хімічними речовинами, знижували кінцеву результативність роботи аграрного сектору. Позитивний виробничий та економічний ефект від застосування добрив безперечно спостерігався, але він послаблювався проблемами і недоліками, породженими радянськими методами господарювання.

Список використаних джерел

1. Вишинський О. М. Добри́ва та їх використання / О. М. Вишинський, П. О. Дмитренко, І. Л. Колоша. – К.: Державне видавництво сільськогосподарської літератури Української РСР, 1959. – 324 с.
2. Ковальов М. Д. Нове в удобренні полів / М. Д. Ковальов. – Х.: Харківське книжкове видавництво, 1961. – 220 с.
3. Соколов А. В. Химические проблемы земледелия СССР / А. В. Соколов. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1959. – 24 с.
4. Скрипник О. М. "Велика хімія" в УРСР (1958–1988 рр.): соціоісторичний аспект: автореф. дис. ... к.і.н. "Історія України" / О. М. Скрипник. – Черкаси, 2012. – 20 с.
5. Скрипник О. М. Особливості виробництва хімічної продукції для сільського господарства в Українській РСР у 1960–1980-ті рр. / О. М. Скрипник // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Миколаїв: Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 134. – Т. 147. Історія. – С. 41–44.
6. Скрипник О. М. Хімізація сільського господарства України та проблеми модернізації хімічної індустрії в другій половині 1950-х – 1980-ті рр. / О. М. Скрипник // Український селянин: Зб. наук. праць. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2010. – Вип. 12. – С. 312–315.
7. Литвин В. М. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956–1965) / В. М. Литвин. – К.: Лі-Терра, 2004. – 272 с.
8. Сургай Г. І. Сільське господарство України: уроки минулого і сучасний аграрний курс / Г. І. Сургай. – К.: Либідь, 1991. – 184 с.
9. Поляков О. В. Мінеральне удобрення ґрунтів як провідний напрямок реалізації політики "великої хімії" в сільському господарстві України 1950–1980-х рр. / О. В. Поляков // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, II (4), Issue: 23, 2014. – Budapest: Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe, 2014. – P. 27–30.
10. Держархів Київської обл., ф. 5296, оп. 1, спр. 248, арк. 85.
11. Держархів Одеської обл., ф. Р-1103, оп. 11, спр. 147, арк. 20.
12. Держархів Одеської обл., ф. Р-1103, оп. 12, спр. 9, арк. 41.
13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 1922, арк. 14.
14. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 22, спр. 1072, арк. 2.
15. Держархів Київської обл., ф. Р-4829, оп. 2, спр. 916, арк. 13, 19, 20.
16. ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 9, спр. 3384, арк. 3.
17. Держархів Київської обл., ф. Р-354, оп. 5, спр. 367, арк. 32.
18. Держархів Київської обл., ф. 880, оп. 12, спр. 2419, арк. 40.
19. Держархів Київської обл., ф. 4818, оп. 1, спр. 294, арк. 224.
20. ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 9, спр. 2153, арк. 3, 29, 39.
21. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 80, спр. 1278, арк. 110.
22. Держархів Київської обл., ф. 880, оп. 12, спр. 1023, арк. 277.
23. Держархів Київської обл., ф. 880, оп. 12, спр. 992, арк. 99.
24. Держархів Одеської обл., ф. 1346, оп. 1, спр. 964, арк. 92.
25. Держархів Київської обл., ф. 4818, оп. 1, спр. 295, арк. 73.
26. ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 9, спр. 3395, арк. 19.
27. Держархів Одеської обл., ф. 1346, оп. 1, спр. 896, арк. 53.
28. Держархів Київської обл., ф. 880, оп. 12, спр. 1797, арк. 72.
29. ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 9, спр. 4607, арк. 8–9.
30. ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 9, спр. 2826, арк. 134.
31. Держархів Київської обл., ф. Р-4829, оп. 2, спр. 916, арк. 4.

Олег Поляков

**ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ ХИМИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ:
ПРОСЧЕТЫ И НЕДОСТАТКИ В ИСПОЛЬЗОВАНИИ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ
(1950–1980-Е ГГ.)**

Статья посвящена анализу просчетов и недостатков, которые стали неотъемлемой частью процесса использования минеральных удобрений во время химизации сельского хозяйства Украины в 1950–1980-х гг. Освещены факторы объективного и субъективного характера, которые вызывали дисбаланс рациональной работы с минеральными удобрениями в разных регионах республики. Автор приходит к выводу, что допущенные просчеты и недостатки влияли на конечный аграрный и экономический эффект и были порождением советских методов ведения хозяйства.

Ключевые слова: минеральные удобрения, химизация, колхозы, аграрные культуры, сельское хозяйство.

Oleg Polyakov

**HISTORICAL EXPERIENCE OF CHEMICALIZATION OF AGRICULTURE IN UKRAINE:
MISTAKES AND DISADVANTAGES OF MINERAL FERTILIZERS USAGE (1950–1980)**

The article deals with analysis of mistakes and disadvantages, which were an integral part of the process of mineral fertilizers usage during chemicalization of agriculture in Ukraine in 1950–1980. The author highlighted objective and subjective factors, which caused an imbalance in reasonable operations with mineral fertilizers in different regions of republic. The author concludes that mistakes and disadvantages to influence the final agricultural and economic effect of mineral fertilization and to be the products of the "Soviet" agricultural methods.

Key words: mineral fertilizers, chemicalization, collective farms, agricultural crops, agriculture.